

En kuriositet mellom realitet og fiksjon:  
litteraturvitenskapelige og idéhistoriske overveielser om Jacob  
Nicolaj Wilses fortelling *Philoneus* (1779)

Juliane Egerer

Overnaturlige vesener fikk et varig 'bosted' i de etterlatte papirer til folke-minnesamlerne. Oppskrifter til bl.a. Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe er arkivert i Norsk Folkeminnesamling eller ligger på nettet i det digitale sagn- og eventyrkorpus. Det er imidlertid ikke bare i disse samlingene at sånne skikkelser er dokumenterte. Overnaturlige vesener blir fra omtrent 1550 synlig i norske historisk-topografiske skrifter og i skjønn- og barnelitteratur. Det kan skjernes mellom tre perioder i utviklingen: senrenessansens magisk-religiøse tenkemåte, opplysningstidens negative perspektiv på folketro og 1800- og 1900-tallets krav om underholdning ved fiktiv litteratur. I den siste perioden blir overnaturlige vesener også brukt som nasjonale identifikasjonssymboler. Når man følger utviklingen nærmere, ser man at overtro dominerer fra senrenessansen til opplysningstiden. I samsvar med senmiddelalderens forestilling om overnaturlige vesener klassifiseres f.eks. sjøormen som mirakel i en imponerende skildring i *Hamar-Kroniken* (1542–1553) (Storm 1895). Troll opptrer i Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) som virkelige djevelske motspillere for arbeidere i gruvedrift. I opplysningstidens historisk-topografiske litteratur oppstår det for første gang tvil om trollenes, nissenes og huldrenes eksistens. Forfatterne, som for det meste var danske embetsmenn og norske prester, mottok innfødte bønders fortellinger om overnaturlige vesener med negativ holdning. Men til forskjell fra andre overnaturlige vesener regnes sjøormen relativt lenge, også i opplyst og dannet miljø, som et mulig faktisk havudyr, noe man kan lese om i Erik Pontoppidans *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie* (1752–1753). På 1800-tallet verdsetter nasjonalromantikere folkesagn på en ny måte og innsamling begynner for alvor. Andreas Faye og særlig Peter Christen Asbjørnsen har med sine samlinger utført et pionerarbeid både i litteraturhistorisk og kulturantropologisk-etnologisk henseende, i det de gir innblikk i folketro og folkeliv (Faye 1833; Asbjørnsen 1845–1848). Asbjørnsen garanterer i *Norske Huldre-*

*eventyr og Folkesagn* (1845–1848) tilsynelatende personlig for at skildringene er sanne ved å benytte seg av litterær autofiksjon. Med den tredje perioden starter fiksjonaliseringen av overnaturlige vesener: Fra eventyrsamlingene til Asbjørnsen og Moe kommer de etter hvert også inn i barnelitteraturen, som f.eks. Johan Falkbergets *Eventyrffell. Historier for Barn* (1916) og Tor Åge Bringsværds *Den store boken om Ruffen* (1998).

Jan Assmanns teori om den kulturelle hukommelse og Hildegard L.C. Tristrams modell om medialitet gjør det mulig å følge med i erindringsprosessene gjennom 500 år (Assmann 2002, Tristram 1996). Teoriene hjelper til med å vise de komplekse forhold mellom forestillinger om overnaturlige vesener i skriftlig og muntlig overlevering (Egerer 2010). Man kan imidlertid ikke skille skarpt mellom de tre periodene, for det fins mangfoldige og anakronistiske prosesser mellom norsk bondekultur og dansk aristokratisk kultur. Man må heller forestille seg flytende overganger i de idéhistoriske utviklingslinjene.

Disse overgangene er særlig interessante for folkeminneforskning, og især for historisk-sammenlignende og folkloristisk narratologi, fordi de belyser folkesagnets evne til å overskride sjangergrenser. De viser også hvordan motiv fra folketroen etter hvert blir produktivt og bevisst brukt som narrative elementer i skjønnlitterære tekster i det 19. og 20. århundret. Et tidlig eksempel på denne litterære bruken er en tekst av Jacob Nicolaj Wilse (1735–1801). Flere årtier før nasjonalromantikken og den nasjonale identifiseringsprosessen nytter han i *Philoneus* et folkloristisk motiv i skjønnlitterær sammenheng. Wilses tekst skal være midtpunkt i dette bidraget, for tidligere var det ikke mulig å analysere den på en detaljert måte eller sette den inn i en historisk ramme (Egerer 2010:221–227). Fortellingen skal med hensyn til konteksten omkring dens tilblivelse innordnes i litteraturhistorien og i den idéhistoriske prosessen ved slutten av 1700-tallet.

## Jacob Nicolaj Wilse som forfatter

Jacob Nicolaj Wilse publiserer *Philoneus* to ganger i 1779: første versjon med tittelen *Eftertiden i Norge. En Fortælning* som § 53 i *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge* (Witse 1779a:556 [sic]), senere andre versjon som separattrykk med tittelen *Philoneus Eller Eftertiden i Norge. En Fortælning* (Witse 1779b). Begge verk utkom hos S.C. Schwach i Christiania og viser ingen større forskjeller unntatt i forordet, dvs.

parateksten, og i fortellingens avslutning. Schwach er utgiver av *Norske Intelligenz Seddeler*, den første norske avisen, som utkom ukentlig fra mai 1763 (Tessem 2012).

Presten Jacob Nicolaj Wilse ble født i Lemvig, Danmark, og var fra 1768 til 1785 sogneprest i Spydeberg prestegjeld over et område som i dag omfatter deler av Akershus og Østfold. Ordineringen til Spydeberg skyldtes den russiske ambassadøren og geheimeråden Caspar von Saldern, i hvis miljø Wilse hadde studert i København. I 1784 ble han utnevnt som 'Titularprofessor' og i 1785 til sogneprest i Eidsberg, Østfold, hvor han virket til han avgikk ved døden. Wilse er en utpreget produktiv forfatter. Polyhistorens publikasjoner omfatter så forskjellige sjangre som et versepos på fransk, historisk-topografiske skrifter og reisebeskrivelser. Men han identifiserer seg også med norsk miljø og har et engasjement for Norge:

Efter Bosættelsen i Norge samlede han al sin Interesse om dette Land. Der har næppe levet nogen danskfødt Mand i Norge, der i højere Grad end W[ilse] har følt sig som Nordmand. Om en af sine Bøger siger han, at han udgav den i Christiania 'af en Slags norsk Patriotisme', uagtet han kunde faa den billigere og bedre trykt i Kjøbenhavn. Han benytter sig af særnorske Ord og er en af de første, som begyndte at skrive Stednavne efter norsk Udtale (Erichsen 1904:613).

Ved siden av sin historisk-topografisk interesse prøver Wilse iherdig å spre opplysningstidens idéer. Han blir kjent og rost både i Norge og Danmark for sin *Tale holden i Christiania den 4de Junii 1793 for en Forsamling, hvortil forhen i de offentlige Tidender var indbudet for at deliberere om en underdanigst Ansøgning om et Universitet i Norge* (1793). Han er initiativtaker i denne saken, men får ikke selv oppleve universitetets innvielse, som først skjedde i 1811 (Erichsen 1904:614–615). Spydeberg prestegård er i dag restaurert av en stiftelse. Den er et minnesmerke over Wilse, hans virksomhet og ikke minst over fredsforhandlingene i 1814 (Stiftelsen Spydeberg prestegård, uten år).

### Innhold i *Philoneus*

Teksten handler om en ung mann med det talende navnet Philoneus (fra gresk *philos* ' venn') som en sommerdag er på tur i Spydeberg prestegjeld og vandrer opp på Mierskov-Kollen, dvs. Mjærskogkollen. På turen kretser hans tanker om at verden er foranderlig og forgiengelig (Witse 1779b:7). Retrospektivt sammen-

ligner han forholdene i sin ungdomstid med nåtiden: utviklingen av infrastruktur og demografi, forøkelse av bebyggelsen og reduksjon av skog. Resonnementet omfatter også kulturelt og teknisk framskritt i framtiden. Tankene blir uttrykkelig støttet av menneskets skapende evne og innbilning (Wilse 1779b:7–10 [sic]). I det han kommer fram til Dragehullet, har han en slags visjon:

I det jeg sad Øynene henvendt til Mierskov-Kollens Huule, saae jeg ved Siden deraf i Field-Veggen følgende Indskrift: A. 2000. D.G. med store gyldne Bogstaver, og da jeg vilde reyse mig for at betragte den nøyere, kom en Skabning ud af Huulen, som en smuk gammel skiæged Mand, hans Dragt var artig, hans Aasyn ædel, altsaa vel ey en Bierg-Trold, han nærmede sig med lette Trin og en tækkelig Mine og bød mig drikke af et prægtig Guld-Horn [...], jeg frygtede, men hvem skulde jeg i det Vilde flye til, jeg veed du er tørstig sagde han, her er en Ledske-Drik, jeg veed du er træt, her er en Drik, som giver Styrke, jeg kiender dit Sind det behøver og Vederqvægelse, og din Forestilling at den savner Styrke, Drikken er alt for dette, drik kuns du. Hvo er Du da? spurgte jeg frygtsom, jeg er Landets, Stedets og din Genius, svarede han, og du er min, hvad jeg vil, vil du, hvad du vil, vil jeg; dette sagde han med en Mine, som Hiertet selv syntes trække, og mit Inderste rørtes behagelig derved, dristig modtog jeg Drikkehornet og smagte, Drikken var liflig, og jeg merkede mere og mere dens gode Virkning, efter den Gamles Tale, drak jeg Hornet ud, jeg var nu ikke meer mødig, og Sindet blev ogsaa let; jeg begreb strax hvad Indskriften paa Fieldet vilde sige; ja sagde den Gamle, just for at vise dig nogle de sidste 200de Aars Merkværdigheder, staaer jeg her som din Lærere og Ledere, din Videlyst er stor, jeg vil fyldestgiøre noget deraf, følg mig kuns dristig, han gik og jeg fulgte ham: Nysgierrighed gav Vinger til nye Fødder og vi vandrede langs Bierget, hvor flere Field-Stykker saaes nedfaldne end i min Tid, dog mindre end jeg formodede (Wilse 1779b:10–11).

Parallellen til bergtakingsmotiv fra norske eventyr og folkesagn gjenkjennes tydelig. Motivet finnes i mange forskjellige variasjoner i kjente eventyr som f.eks *Fugl Dam* (AT 301 – De tre røvede prinsesser, NEB 10:82ff) nedtegnet av Peter Christen Asbjørnsen, *Høna tripper i berget* (AT 311 – Risen og de tre søstre, NEB 2:117ff) nedtegnet av Jørgen Moe og *Hans Furvall* (AT 300 – Drakedreperen, NEB 9:18ff) innsamlet så sent som i 1920 av J. Løyland (tilgjengelig via Norsk Folkeminnesamling: Digital samling av eventyr og sagn). Gamlingen i *Philoneus* fungerer imidlertid ikke som et ondskapsfullt troll som lokker et menneske inn i fjellet, men som en vis og opplyst guide. Han forklarer utviklinger fra 1779 til 2000 og deres negative effekter. Det mangler f.eks. ved på grunn av avskoging, og det blir brukt torv i stedet. På industrialisering, merkan-

tilisering og teknifisering fulgte arbeidsløshet, nedgang av håndverk og fraflytting fra landet. Men Gamlingen konsentrerer seg sterkere om positive hendelser. Etter at han fant en sølvvare under fjellet, bygget han Mierskov-Kollen om til et fyrstelig parnass med flere avsatter, terrasser, gallerier og kostelig interiør. Anlegget tjener som arkiv, forskningsinstitutt, bibliotek, observatorium, laboratorium, museum, salong, konserthus, maskinrom, verksted, og er et sted hvor kunst og vitenskap hører hjemme. Gamlingen forklarer de forskjellige historiske begivenheter idet han viser Philoneus rundt i en minnemyntsamling og et underjordisk bibliotek. Han forteller om solid håndverk, institusjoner for utdanning og sosialomsorg, advarsel mot krig og appell om fred i et forent Europa, fedrelandskjærlighet, sunne økonomiske forhold ved hjelp av merkantilismen og avkall på utenlandsk luksus, eurosentrisk omvendelse av 'usiviliserte nasjoner' som f.eks. tyrkere, empirien som vitenskapelig metode, og om lignende utviklinger som opplysningstiden setter særlig pris på (Wilse 1779b:17–42). En minnemynt ble preget i anledning av nordmennesenes vegring mot å flytte fra hjemlandet til en koloni på varmere breddegrader (Wilse 1779b:17–18). På toppen av Mierskov-Kollen er det reist et 'Belvedere' med allegoriske statuer – religionen i midten – med et tempel hvis alabastsøyler framstiller nasjonaldydene (Wilse 1779b:41–42). I det de betrakter planetsystemet, formaner Gamlingen Philoneus til ydmykhet, beskjedenhet og vedvarende streben. Formaningens ledsages av opptreden av et kor og er imponerende iscenesatt på barokk måte: Skyer formørker området men blir til slutt gjenombrutt av solen. Fortellingen slutter med at Philoneus våkner fra visjonen (Wilse 1779b:44–46).

### Faktum og fiksjon: påfunn i historisk-topografisk kontekst

Wilse dediserer *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield* til «Det Kongelige Danske Landhuusholdnings Selskab i Kiøbenhavn» og «Norske Patriotiske Selskab i Christiania» (Wilse 1779a: Forord, uten sidetall). Han følger den sedvanlige praksisen for slike verk og nevner Hans Strøms *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge* som forbilde, samt flere topografiske beskrivelser fra Skandinavia og Tyskland, som f.eks. Daniel Eberhard Barings *Descriptio Salae* (Strøm 1762 og 1766; Wilse 1779a: Erindringer for Læserne, uten sidetall; Baring 1744). Men idéen til *Philoneus* fikk Wilse av en skjønnlitterær kilde: *En norsk Hyrdes Indtagelse i et Bierg* (Wilse 1779a: Erindringer for Læserne, uten sidetall). Denne fortellingen ble

publisert i 1771 av den norske presten Immanuel Kristian Grave (1739–1820) i København og kan leses som allegorisk skildring av det daværende Norge og dets nødvendige reorganisering (Överland 1909:156). Norsk natur og miljø blir patriotisk forherliget. Grave bruker samme motiv fra folketradisjonen som Wilse, men til forskjell fra Wilse er fortellingen fortalt i tredje person og det er en ung jente som fører hyrden ned i fjellet til et gammelt, vist og snilt troll. Trollet gir hyrden en forfriskende drikk og viser ham sitt praktfulle underjordiske palass (Grave 1771:7). Også dette trollet svarer til idealbildet av en opplyst vismann, og trollet utøver dessuten en funksjon som vokter over hele Norge. Trollets budskap er at landet skal få en likeverdig stilling i dobbelmonarkiet istedenfor å være en slags dansk koloni (Grave 1771: 9, 19–20, 28–29). Trollet maner fram Norges fortid og ansporer til dyd og gjerninger. Grave utvikler i sin distanserte fortellemåte ingen sosialpolitiske utopier, som Ludvig Holberg i *Niels Klims underjordiske Reise*, og heller ingen framtidvisjon om et litteratur- og kunstelskende, høyt dannet selskap, som Wilse i *Philoneus* (Holberg 1971 [1741/1742]; Wilse 1779a; Wilse 1779b). Motivet 'den underjordiske reisen' brukes hos Grave heller konkret og radikalt for å vise fram aktuelle misforhold. Forbindelsen mellom *Philoneus* og de nevnte verk er tydelig, fordi Wilse ikke bare i parateksten henviser til Graves fortelling, men også referer intertekstuell og metafiksjonell innenfor fortellingen til Holbergs roman, i det figuren Philoneus finner følgende bok i det underjordiske bibliotek i Mierskov-Kollen:

*John Klims underjordiske Reyse*, jeg [Philoneus] tænkte det var en Bogbinder Trykfeyl i Steden for Niels Klim, ney [sa Gamlingen], den Reysende hedte John og fik Tilnavnet Klim, fordi han tildels opdagede det, som den første Klim med al hans Forsikring ey kunde faae os til at troe (Wilse 1779b:32, utheving tillagt).

Det er interessant hvordan Wilse leker med grensen mellom fiksjon og faktum: Innenfor den fiktive framtidvisjonen på Mierskov-Kollen gis et bevis på at en tilsynelatende virkelig Niels Klim på 1700-tallet – som selvfølgelig for leserne er en kjent fiksjon innenfor en legitimerende rammefortelling – publiserte en sann og virkelig beretning om ting og samfunn i jordklodens indre. Wilse skriver at fortellingen *Philoneus* er «falden mig ind» (Wilse 1779a: Erindringer for Læserne, uten sidetall). Uttrykksmåten tyder på en poetisk inspirasjon og tydeliggjør at *Philoneus* til tross for motivet fra folkelitteraturen må regnes som selvstendig skjønnlitteratur. Dette blir også støttet av særtrykkets eksklamatoriske sluttsetning, som ikke finnes i den første versjonen av *Philoneus*: «[...] vaagnede jeg [Philoneus]

strax op baade af Synet, Drømmen og Søvnene, dog hvad Drøm, hvad Syn! Det som var mig en uforglemmelig Nydelse» (Wilse 1779b:46). Avgrensingen av den første *Philoneus*-versjonen mot folketradisjon går fram av struktureringen av innholdet i Spydebergs beskrivelse: Kapitlene om bøndernes overtro står separate i § 33 (Wilse 1779a: Indholden, uten sidetall). Her fins det korte beskrivelser av 'Nissen', 'Bierg- og Skov-Trolde', 'Tusselen', 'Huldre', 'Byttinger', 'Værg- og Var-Ulv', 'Dverg', 'Underjordiske', 'Nøkken', 'Alv', 'Drage' og overtroisk skikk og bruk, som i §38 blir supplert med informasjon om folkemedisin (Wilse 1779a:418–421, 433–444).

Wilses akribi trer ikke bare fram i mengden av detaljerte paragrafer og kapitler, men også i kobberstikk og kart som bilag i boken. Det er derfor rart at Wilse klager over mangel på interessant materiale – verket omfatter jo mer enn 800 sider. Det er denne angivelige mangelen som tjener ham som legitimasjon for den første versjonen av *Philoneus*, og som blir gjentatt i forordet i den andre versjonen av *Philoneus*:

Da jeg kom til det Kapitel eller §. i Spydebergs Beskrivelse, som skulde handle om Egnens Oldsager og Fordums Bedrifter, fandt jeg lidet for mig i Forhold af hvad jeg havde anført i de foregaaende §fer. Jeg faldt da paa at gjengjelde Læserne det, især de i Stæderne, som oftest finde Smag i Fortællinger, ved noget saadant, hvorved jeg tillige tog det igien i Eftertiden, hvad jeg manglede i Fortiden, og fik Leylighed at mælde om Besynderligheder i Kunst og Vid ved Siden af dem i Naturen, just fordi Egnen er yderlig fattig paa det Prægtige, og tænkte jeg da strax paa Mierskov Kollen og dens Huule [...] Thi det er i mørke Huuler man seer det meeste helst i Eftertiden (Wilse 1779b: Erindring til Læseren, uten sidetall).

Fiksjonen og det visjonære preget på fortellingen er klart for forfatteren og er som litterært konsept målrettet mot et bestemt publikum. Det er derfor sikkert at Wilse ville at publikum skulle oppfatte *Philoneus* som et eget skjønnlitterært verk. Han tilstår til og med at han allerede tidligere har skrevet en oppdiktet tekst:

Da ieg fandt iblandt mine Papiirer et Tankespil (Jeu d'esprit) som ieg havde forfærdiget i Aaret 1765 under Titel af: *Merkværdigheder forefundne i et underjordisk Bibliotek*, hvor Læseren maa forsætte sig hen i Efter-Tiiden, og ieg ved Enden af Spydebergs Beskrivelse fandt kuns lidt for mig at melde om Egnens forige Tildragelser, faldt ieg paa i Anledning af Indretningen i bemelte Udkast at oprette Læseren det igien ved denne Opdigt om Efter-Tiiden (Wilse 1779a: 598; jf. også Wilse 1779b: Erindring til Læseren, uten sidetall).

Hvis Wilse allerede i 1765 har skrevet en skisse for fiktiv prosa hvor han bruker motiv fra folkelitteraturen, så fungerer lesningen av Immanuel Kristian Graves *En norsk Hyrdes Indtagelse i et Bierg* (1771) ikke som grunnleggende inspirasjon. Idéen om å bruke et folkloristisk motiv som element i skjønnlitteratur stammer dermed fra Wilse selv. Han er som opplysningsmann dessuten klar over at hans prosjekt strider mot fornuften. Det ambivalente spillet mellom fiksjon og realitet intensiveres, i det Wilse bruker en rammefortelling som komposisjonsprinsipp og utgir figuren Philoneus for å være en virkelig venn:

[...] ieg skylder min Ven Philoneo denne underlige Opdagelse, der ofte fandt Fornøyelse i at kiige ind i det tilkommende, ja i Samtaler ey kunde bare sig for at udlade sig med hans Tanker derom, dog befandtes hans Slutninger meest grundede paa de fremfarne Tidens Begivenheder og Tingenes Natur. Engang havde han et Syn i Søvnne, som siden paafulgtes af andre mindre livagtige Drømme, altsammen meest foraarsagede af hans Dybsindighed og af en stærk Viidelyst, der endog strakte sig til at ville viide det tilkommende, han fik paa saadan Maade fremkaldet nogle af et Par Hundrede Aars Merkværdigheder i Eftertiiden, han underholdte sig og andre længe dermed, og ieg har her villet underholde dermed de Læsere af Spydeberg Beskrivelse, som ere blevne kiiede af at læse meget om lidet og derfor nu ender med at melde lidet om meget. Philoneus see de vel, er min Mand, han forstaar altsaa Fortællningen (Wilse 1779a:560–561).

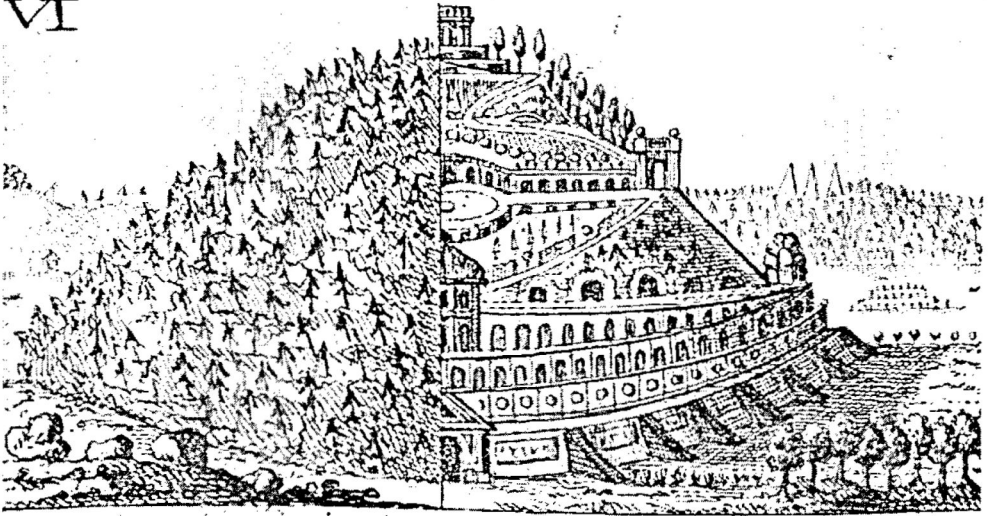
Wilse klargjør at den fiktive fortellingen bygger på virkelig topografi. Tilknytningen til topografien er, likesom henvisningen til mangel på materiale, et forsøk på å legitimere fortellingen. Det faktiske hullet, Dragehullet ved siden av Mierskov-Kollen, er til og med avbildet på tittelvignetten.

Beskrivelsen av «Gaup-Steenen» og kartet i bilagene, hvor Mierskov-Kollen er markert med bokstaven K, inviterer leserne til egen empirisk etterforskning. Det er altså ingen tvil om at lokaliteten er virkelig (Wilse 1779a:12). Et kobberstikk i bilagene viser dessuten Mierskov-Kollen delt i to: På den venstre side vises den i naturlig utseende og på den høyre side utbygd med terrasser (Wilse 1779a: Bilagene: Samling af Udsigter, VI, uten sidetall). Det følger med detaljerte beskrivelser til både tittelvignetten og kobberstikket (Wilse 1779a: L: Forklaring paa Kobberne 1, 7, uten sidetall).

Men hvorfor legger Wilse så stor vekt på å forankre fortellingen i realiteten, når han samtidig framhever den skjønnlitterære fiksjonen? Er *Philoneus* bare et



## VI



Kobberstikk Mierskov-Kollen (Wilse 1779a: Bilagene: Samling af Udsigter, VI).

forsøk på å kompensere en mangel på historisk stoff med fantasi, som Wilse selv hevder, eller kan den leses i en større diskurs- og litteraturhistorisk kontekst? Svaret på dette spørsmålet finnes i fortellingens verden, dvs. i diegesen, i Gamlingens forklaringer av symbolske og allegoriske malerier i Mierskov-Kollen år 2000: «Endnu videre har man beholdt saa meget af Mythologien, sagde han [Gamlingen], som behøves til at udzire de nøgne Sandheder» (Wilse 1779b:36).

Peker dette utsagn innenfor diegesen først og fremst på allegorisk framstilling, så kan den likevel overføres til fortellemåten og leses metapoetisk: Fiktive elementer brukes av estetiske og epistemologiske grunner, dvs. til didaktisk formidling av realiteter og ideelle sannheter. Tanken er i samsvar med datidens tidlige før-romantiske språk- og litteraturfilosofi, som bl.a. er grunnlagt i Johann Gottfried Herders (1744–1803) to fragment-bind *Ueber die neuere Deutsche Literatur* (1767) og i hans tre bind *Kritische Wälder. Oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst des Schönen betreffend* (1769). I *Iduna, oder der Apfel der Verjüngung* (1796) hevder Herder, at opplysningstidens fornuftbaserte erkjennelse er bare én av flere andre, særlig intuitive og til fiksjonsevnen knyttede erkjennelsesmåter.<sup>1</sup>

1. [...] wir sind [...] *Menschen*. Unsre Vernunft bildet sich nur *durch Fiktionen*. Immerdar suchen und erschaffen wir uns ein *Eins in Vielem* und bilden es zu einer *Gestalt*; daraus werden *Begriffe, Ideen, Ideale*. [...] Ohne Dichtung können wir einmal nicht sein [...]; nur im *Dichten der Seele*, unterstützt vom *Verstande*, geordnet von der *Vernunft*, besteht das Glück unsres Daseins» (Herder 1998).

Det er følgelig krav om 'å ta fiksjoner i bruk' – etter Herder særlig mytologi og folkesagn – fordi de supplerer fornuft og fakta med forestillingsverdens skapende evner. Tanken blir senere videreutviklet av den tyske filosofen Karl Wilhelm Friedrich von Schlegel (1772–1829) og blir derved kjernen til (nasjonal-)romantisk filosofi og diktning. I Norden gjør denne filosofien seg gjeldende noen tiår senere i verk av Henrich Steffens (1773–1845), Adam Oehlenschläger (1779–1850), Erik Gustaf Geijer (1783–1847), Johan Sebastian Welhaven (1807–1873) og Henrik Wergeland (1808–1845). Leser man sitatet fra Wilse metapoetisk peker komposisjonen av *Philoneus* altså mot framtidens estetikk og litteraturfilosofi.

## Konklusjon

Witse instrumentaliserer ikke bare et folkloristisk motiv for å spre opplysningstidens idéer, men viser også utover opplysningstidens tenke- og skrivemåte ved å sette motivet i sammenheng med drømmens og synets virksomhet. Det lykkes med hjelp av rammefortellingen om vennen Philoneus. I opplysningstiden på 1700-tallet er en slik 'gradvandring' mellom fiksjon og realitet noe uvanlig. Witse avslører sine referanseverk av Grave og Holberg, reflekterer over sitt poetiske innfall og knytter fortellingen implisitt til tidlig romantisk filosofi. Det må derfor vurderes på nytt om følgende bedømmelse av Witses stil kan opprettholdes: «[...] i hele sit Forfatterskab, lagde han alt for liden Vægt paa Fremstillingen; han siger ogsaa selv: 'Jeg har mere haft Tankerne til Tingene end til Ordene'» (Erichsen 1904:614). Witse uttaler seg beskjedent om *Philoneus*, men tydeliggjør likevel sine estetiske og epistemologiske krav:

Ingen Kunstdommere gives her i sliig Skrive-Art, som ieg vel behøvede, des frygt-sommere maa ieg fremstille den for Publico, som ieg beder heri tage alting med mig i beste Meening: For en Bel-ésprit (skjøn Aand) helst den som lever i den større Verden er det let at rette og udviide Planen samt deri indbringe fleere vel og artigere Sager samt nogle Verdens fromme Ønsker, her af mig og efter min Forfatning maa det være nok (Witse 1779a:598–599).

Den litterære kvalitet til *Philoneus* er i hvert fall bemerkelsesverdig på grunn av spillet mellom faktum og fiksjon, som alltid er åpent og ambivalent og er konstruert ved hjelp av intertekstualitet, metapoetikk og metafiksjon. Med narrative grep og virkemidler skaper Witse en fortellersituasjon som holder leseren fast

mellom fornuft og forestillingsevne. Wilses tekst er mer enn en opplyst nedtegnelse av historisk-topografiske og folkloristiske data. Den inneholder narrative elementer som gjør at den avstår fra ensidig negativ vurdering av folketradisjon. Wilse garanterer ikke opplevelser med autofiksjon som Asbjørnsen, men foregir eksplisitt en virkelig venn ved navn Philoneus og implisitt estetiske og epistemologiske grunner for å benytte seg av folketradisjonen. I Wilses fortelling skimtes det derfor noen elementer av den interesse- og identifikasjonsvekkende fortellemåten som ca. 70 år senere skulle bli brukt i nasjonalromantikken av Asbjørnsen som litterær teknikk i *Norske Huldreeventyr og Folkesagn* (jf. Hult Hvam 2003:43–48). Asbjørnsens verk er en rik kilde for Norsk Folkeminnesamlings sagn- og eventyrkorpus fra 1800- og 1900-tallet. Forfatteren til *Philoneus* derimot var ingen folkeminnesamler. Man kan imidlertid fastslå at Sognepresten Wilse i høy grad lyktes i å forbinde personlige opplevelser, opplyst vitenskap og populær fortellemåte allerede ved 1700-tallets slutt.

Hverken i 2000 eller i 2014 ble det bygd et parnass for kunst og vitenskap på Mjærskogkollen, som Wilse gjerne ville ha sett med Philonei øyne. Men leserne kan også den dag i dag få lyst til å utforske norsk historie med både objektiv fornuft og subjektiv opplevelse ved en tur til Spydeberg når de leser skildringen. Den avanserte narrative teknikken til Wilse har noe av et tidsoverskridende samtidsformat.

## Litteratur

- Asbjørnsen, Peter Christen 1845–1848. *Norske Huldreeventyr og Folkesagn* (Første Samling 1845; Anden Deel 1848 [i et bind]). Christiania, Fabritius.
- Assmann, Jan 2002. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 4. Auflage. München, Beck.
- Baring, Daniel Eberhard 1744. *Descriptio Salae principatus Calenbergici locorumque adiacentium Oder Beschreibung der Saala im Amt Lauenstein des Braunschweig-Lüneb. Fürstenthums Calenberg und aller in dieselbe fliessenden Quellen und Bäche*. 2 bind. Lemgo, Meyer.
- Bringsværd, Tor Åge 1998. *Den store boken om Ruffen*. [Oslo], Gyldendal Tiden.
- Egerer, Juliane 2010. *Von Waldtrollen und Hauszwerge. Norwegens übernatürliche Wesen als Erzählfiguren*. Berlin/Münster, LIT.
- Erichsen, A.E. 1904. Wilse, Jacob Nicolaj. I *Dansk biografisk lexikon* (1887–1905), tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537–1814. Udgivet af C. F. Bricka. Kjøbenhavn, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Græbes Bogtrykkeri, XVIII. bind, s. 612–

615. URL: <http://runeberg.org/dbl/18/0615.html>. [Nedlastet 22.02.2014].
- Falkberget, Johan 1971. *Eventyrfjell. Historier for barn*. 5. opplag. Oslo, Aschehoug (først 1916).
- Faye, Andreas 1833. *Norske Sagn*. Arendal, N.C. Hald.
- Grave, Immanuel Kristian 1771. *En norsk Hyrdes Indtagelse i et Bierg*. København, Johan Rudolph Thiele. [Digital fil mottatt fra Nasjonalbiblioteket 15.04.2014].
- Herder, Johann Gottfried von 1767. *Ueber die neuere Deutsche Literatur. Erste Sammlung von Fragmenten*. 1. bind. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried von 1767. *Ueber die neuere Deutsche Literatur. Zwote Sammlung von Fragmenten*. 2. bind. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried von 1769. *Kritische Wälder. Oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst des Schönen betreffend*. 1. bind. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried von 1769. *Kritische Wälder. Oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst des Schönen betreffend*. 2. bind. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried von 1769. *Kritische Wälder. Oder Betrachtungen, die Wissenschaft und Kunst des Schönen betreffend*. 3. bind. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried von 1998. *Iduna, oder der Apfel der Verjüngung*. I Irmscher, Hans Dietrich (utg.) *Johann Gottfried Herder. Schriften zu Literatur und Philosophie 1792–1800 (Johann Gottfried Herder Werke in zehn Bänden, Band 8)*. Frankfurt a. M., Deutscher Klassiker Verlag. (Førsteutgave 1796).
- Holberg, Ludvig 1971. *Ludvig Holberg. Værker i Tolv Bind*. Bind IX. København, s. 9–267. (Førsteutgave 1741/1742).
- Hvam Hult, Marte 2003. *Framing a National Narrative. The Legend Collections of Peter Christen Asbjørnsen*. Detroit, Wayne State University Press.
- Magnus, Olaus 1972. *Historia de gentibus septentrionalibus*. København, Rosenkilde og Bagger (Førsteutgave 1555).
- Pontoppidan, Erik 1977. *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*. 2 bind. København, Rosenkilde og Bagger (Førsteutgave 1752–1753).
- Stiftelsen Spydeberg prestegård (uten år). URL: [http://spydebergprestegaard.com/Spydeberg\\_Prestegaard/SPYDEBERGSTATSRADDET.html](http://spydebergprestegaard.com/Spydeberg_Prestegaard/SPYDEBERGSTATSRADDET.html) [Nedlastet 25.05.2014].
- Storm, Gustav (utg.) 1895. *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*. Christiania, A.W. Brøgger.
- Strøm, Hans 1762 og 1766. *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*. 2 bind. Sorøe, Jonas Lindgren.
- Tessem, Nora 2012, 31. mai. *Norske Intelligenz Seddeler*. I *Store norske leksikon*. URL: [http://snl.no/Norske\\_Intelligenz-Seddeler](http://snl.no/Norske_Intelligenz-Seddeler). [Nedlastet 06.02.2014].
- Tristram, Hildegard L.C. 1996. (Re)Oralisierung. I Tristram, Hildegard L.C. (utg.) 1996. *(Re)Oralisierung*. ScriptOralia 84. Tübingen, Narr, s. 35–43.
- Wilse, Jacob Nicolaj 1779a. *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præs-*

- tegiæld og Egn i Aggershuus-Stift udi Norge, og i Anledning deraf adskillige Afhandlinger og Anmerkninger deels Norge i Almindelighed, deels dens Østre-Kant i Særdeleshed vedkommende, med nødvendige Kobbere og Bilager, efter 10 Aars egne Undersøgninger forfattet af J. N. Wilse Mag. Phil. Sognepræst sammesteds. Christiania, S.C. Schwach.*
- Wilse, Jacob Nicolaj 1779b. *Philoneus Eller Eftertiden i Norge. En Fortælning som 53 § i Spydeberg Beskrivelse, med nogle Anmerkninger.* Christiania, S.C. Schwach.
- Wilse, Jacob Nicolaj 1793. *Tale holden i Christiania den 4de Junii 1793 for en Forsamling, hvortil forhen i de offentlige Tidender var indbudet for at deliberere om en underdanigst Ansøgning om et Universitet i Norge.* København, P. Horrebwos [sic] Enke.
- Överland, O.A. 1909. Grave, Immanuel Kristian. I Leche, V. et al. (utg.). *Nordisk familjebok*. 10. bind. Uggleupplagan. Stockholm, s. 156. URL: <http://runeberg.org/nfbj/0096.html> [Nedlastet 14.04.2014].